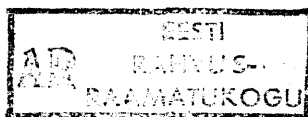

Spetsiaalne fond

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

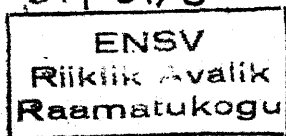
TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. KÖPP, J. LUIGA, J. TÕNISSON

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI**

KOLMASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

1018—1019

SF 5173

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1918/9

XIII AASTAKÄIK

№ 12

Preestrid ja targad.

Kahjuks ei kõnele Läti Hindrek esivanemate usust peaaegu midagi, niisama vähe usu esitajatest. Vähestest tähendustest näib ometi selguvat, et ennemuiste ohverdamine preestrite ametiks oli. Oieti ei tohi me neid sugugi preestriteks nimetada, sest sõna „preester“ tuleb alles hilisema aja laenuks pidada. Esivanemad nimetasid vanemal ajal preestrit vist ainult „targaks“, harvemini ehk ka „põiaks“. Mõne korra tarvitatud sõna „papp“ on hilisemast ajast pärit. Bonnel tegi 19. aastasaja keskepaigas oma ülesandeks eestlaste aadeli- ja preestriseisuse kolita tõendusi tuua (Inland 1852, № 6 ja 7). Bonnel püüab esmalt näidata, et eestlaste vanemad rahu- ja sõjaajal maavalitsejate, väikeste kuningate osa etendasid. Aga ta määrab neile veel suurema tegevuseala. Meele tuletades, kudas eestlased ja lätlased paljusid looduse vägesid austasid, neist kujutusi enestele valmistasid (Läti Hindrek XXII, 5), neile vereta ja veriseid ohvrid, isegi inimesi ohverdasid ja jumalate tahtmist liisuga teada püüdsid saada, otsustab Bonnel, et kõigi nende kohuste täitjaks iseäralik preestriseisus pidi olema. Preestrite ametiks loeb ta peale selle veel planeetide liikumise tähelepanemist, seda enam, et selle liikumise järele iseäralikka pühi välja rehkendati. Küsitavaks jääb pühade väljarehkendamise lugu, kuid planeetide liikumise tähelepanemise peale ennast toetades tahaks Bonnel preestriseisust päritavaks teha. Seega saaks ühtlasi rahvavanemate seisus päritavaks, sest Bonneli arvamise järele oli rahvavanem ühtlasi ülem preester, pontifex maximus. Edasi targutab Bonnel: „Et paganuse usud sagedasti sõjalist meelt ja saagihimu õhutavad, võtsid preestrid mõnegi korra ise sõjariistad kätte ja astusid sõjaväe etteotsa jumalate nimel,

kes oma nime au ja püha elukoha rikastamist ihkasid. Kui tarvis läks paganust kristlaste vastu kaitsta, kui armulikult vaatasid siis jumalad ohverdatud vaenlaste surnukehade peale, kui rõõmsalt priiskasid ja prassisid siis pühas paigas preestrite kannulised!

Väikesed kuningad olid rahvavanemad ennemuiste tõesti, aga Bonnelli väide päritava preestriseisuse poolst seisab nõrkadel jalgadel, veel enam aga teine väide, et preestrid nagu kindralid sõjas sõjamehi juhatanud. Niisuguse väite jaoks puuduvad tõendused, kui ka juhatusevõimalust ei või salata.

Liivlastest räägib Läti Hindrek, et nende tark jumalate arvamist ohverdamise kohta taga küsis (I, 10). Eestlastest jutustab ta, et needki liisku heitsid, tähendamata ometi, kas tark liisku heitis või keegi muu (XXVI, 7). Vististi ometi tark. Kindlaks jääb, et targad ohverdamise ajal tähtsat osa etendasid; kas need targad samas isikus vanemadki olid, jääb hämaraks. Kuna preestrite tegevuse kohta aeg ammu viimsed jäljed kaotanud, on targad endid jaksanud meie ajani alal hoida.

Gutslaff oma raamatus „Kurzér Bericht“ (l. 362—364) jutustab Pikse ehk Uku ohvripreestrit Wihtla Jürist, kelle kohus oli ohvripühal paluda. Russwurm kõneleb järgmise loo: Mihkli kihelkonnas elas üks vana pagana-preestri sugu mees. Noores põlves oli ta korra põllule läinud, kus ta isaisa suure kivi ääres põlvili seisnud. Küsimise peale, mis isaisa teeb, saanud see vihaseks segamise ja salalise jumala-austuse nägemise pärast, annud talle mõõda kõrvu ja ütelnud: „Hoia, et sa kellelegi ei kõnele sest, mida siin oled näinud. Tea, et me oleme pühast preestrite soost ja et me sedaviisi peame oma jumalaid austama“ (Sagen aus Hapsal, l. 19).

Enam vadjalaste ja ingerlaste kohta käib piiskopp Makari kaebus 1534, et „tshuudlased“ tavalise inimese peavad eneste juures papiks; teda hüüavad nad arbujaks (arbui) ja see toimetab kõik petlikul viisil ja annab nimed lastele. (Suomi 1848, lhk. 174—175; V. Salminen, Länsi Inkerin häärunot.) J. Krohni väite järele (Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus, l. 124) on meil siin targa, püha paiga järelevaataja ja ohvri vastuvõtja amet ühendatud.

Tarvastust kaevatakse 1683, et Vooru Angria Hindrek rahval ülema preestri kohuseid täita. Pilistvere õpetaja hädadleb umbes selsamal ajal, et Rodse Hindrekul

Rõstlas enam pealtkuulajaid olla kui õpetajal (Kõpp, Sirvilauad 1903, l. 14—15).

Setukeste Pekol olid iseäralised papid, kes Peko pidusid korraldasid ja tarviliku ohvri eest hoolt kandsid. Truusmann teatab, et endisel ajal üks vanamees kaua Peko papi ametit pidanud (Живая Старина I, l. 39). Muidu pidid Peko papid ometi iga aasta oma ameti Peko pidul kellelegi teisele andma.

Rahva seas elas meil küll paganus, aga iseäralik preestriamet kaotas aja jooksul ikka enam oma tähtsuse. Ohvrid ohverdati edasi, aga neid ei viinud ohvrisaajatele enam iseäralikud seks määratud ohverdajad. Oletada tuleb, et alguses preester ehk vanem üleüldist ohvrit toimetas, väike ehk kodune igapäevane ohverdamine aga igaühe pereisa tegevusepiiri kuulus. Üleüldised ohverdajad kadusid siis aja jooksul, järele jäi igaüks oma ette ohverdama. See tähendab: tavalisest ei ohverdanud talus ometi igaüks, vaid talu isa ohverdab tarbekorral kõikide eest ja kõikide nimel. Ohvrite suur osa ei puutunud ometi sugugi talus teenijaid, vaid talu üleüldist head käekäiku, viljasaaki, karjaõnne. Kõige selle eest pidi pereisa ohverdama.

Siiski iseäralikkudel kordadel astusid naisterahvadki ohvrialtarile, nimelt kui küsimus nende ala, nende head käekäiku puutus. Lammaste, mõne korra lehmadegi pärast ohverdamine seisis enamasti naisterahvaste hoole all. Niisama viis perenaine hingedele, tulihännale j. n. e. toitu. Ka iseäralikkudel pühil oli tihti perenaise asi ohvrit viia.

Siin ja seal astusid naisterahvad koguni meeste asemele. Pilistvere kirikukatsumise-protokoll 1680 ütleb: „Vana Rodse (= Rootsi) Peetri naine on neil preestriks.“ Nagu näha, etendas sel ajal Pilistvere Rootsi talurahvas jumalateenistusel tähtsat osa. Ka Soomest kuuleme, et seal naisterahvas ohverdaja-ametit pidanud (J. Krohn, Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus, l. 35).

Aga tütarlapsed ja poisidki käisid ohverdamas, nimelt niisugusel korral, kui nad mingisugust abi tarvitasid, näituseks põdesid. Niisugusel puhul viisid nad enamasti paelu, lintisid, lõnga, helmeid, vahast kujusid, hõbevalget, raha ja muud sellesarnast. Sarnase ohvriga lootsid nad kas tervise tagasi saada ehk muidu soovitud sihile pääseda. Ülepea võis iseene eest igaüks ohverdada, kuna peremees, harvemini perenaine, kogu talu eest ohverdada.

Ka Kraasna maarahval esinesid iseäralikud papid vahemeestena inimeste ja jumalate vahel. 1901. aastal tabas

Dr. O. Kallas sealt Anna Kiriljevna, kelle vend papiametit pidas. See naisterahvas jutustas uurijale nuttes, kui raske tal olnud jätta maajumalaid söömata ja joomata. Soomes nimetatakse vahel tarkagi „maajumalaks“ (K. Krohn, Suomalaisten runojen uskonto, lk. 35), Eestis sellevastu pole mulle niisugust targa nimetust silma puutunud. Meil esineb „maajumal“ ikka kas kõrgema olevuse ehk püha isiku tähenduses.

Kraasna maarahvast kuulutab üks vana teade, et nad ohverdamise ajal puu ümber tantsinud, puu ümber, milles nad arvanud jumaluse (teisendi järele kurja vaimu) asuvat.

Mõne iseäraliku haiguse puhul ei arvatud ometi, et häda kandja ise ohverdamisega toime sai, vaid tuli tarvis tingimata targa ohverdamisest abi otsida. Niisugusel korral pidi abiotsija ohvriained targa kätte viima ja tark ohverdas need oma teadmise järele. Näituseks paisete ja mõnesuguste nahahaiguste puhul võis ainult targa ettevõetud ohverdamine täielikku mõju avaldada. See tänini, veel valitsev arvamine toetab omalt poolt väidet, et muiste üldiline ohverdamine vististi iseäralikkude isikute, preestrite ehk tarkade asi oli.

Samojeedlastest teame, et neil oli targa „tadibe“ amet päritav: poeg sai alati isa asemele „tadibeks“ (Castrén, Nordiska resor I, l. 199—207, Reiseerinnerungen, l. 191). Samasugune lugu kordus votjakkide „tunogagi“ (Krohn, Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus, l. 101). Tuno täidab neil prohveti kohuseid; tuleviku ja teadmata asjade teadasoovijad pööravad alati tunolt nõu küsima (Holmberg, Permilaisten uskonto, l. 204). Niisama esineb laplaste „noaide“ = nõid prohvetina, aga ühtlasi ka ohvripapina. Vanad soomlased tundsid niisama tarku, teadjaid = tietäjiä. Teadjaks saadi, kui ema enne lapse sündimist kolm neljapäeva sõi kuke ajusid. Veel paremal teadjal olid sündides juba hambad suus ja juuksed peas (Krohn, Suomen suvun p. j. p., l. 126). Kas Eesti targad ametit teistele pärandasid, jääb küsitavaks. Igatahes vaatasid vanad eestlased suure aukartusega tarkade peale, uskudes, et nende võimuses seisab muile surelikkudele teadmata asju teada saada ja tarbekorral järeleküsitajatele avaldada. Meeleheaga, annete viimisega tarkadele püüti neilt muile salatud asju teada saada.

Iseäralikkudel kordadel kuulutasid targad suuremale rahvahulgale tulevikku ilma sellekohase palvetagi ette, nimelt kui mõni hädaoht ähvardas. Ka head nõu küsisid targad rahvale anda, niisamati üksikutelegi hea nõu küsitajatele.

Leiti mõnesuguseid tarku: soolatarku, sõnatarku, tuuletarku, manatarku, Kreutzwald tunneb isegi kivitarku (Verhandlungen der Gel. E. Ges. VIII, 3, l. 45).

Ülepea esinevad vanaaegsed kodumaa targad sagedasti preestritena, prohvetitena ja kuningatena ühes isikus; nad juhatavad ja saadavad rahvast häil ja kurjil päevil ja hoolitsevad igapidi rahva hea käekäigu eest. Rahvas peab neid oma kõige tähtsamateks isikuteks.

A. Saal jagab esivanemate targad kolme liiki. Kõige alamal seisid sõnatargad, soolapuhujad, lausujad, pobisedjad, sortsid. Sõnatark korjas öösi kuuvalgel 9 seltsi rohtu ja keetis neist arstirohtu. Sõnatarkadest kõrgemal seisid tuuletargad, tuule-ema pojad, kes tuule tiivul ümber rändasid. Kõige kõrgemal seisid manatargad, kes kõiki nõidusi võisid nurja ajada ja korda saata, nii kuidas neil tahtmist oli (Isamaa ajalugu, l. 74). Tarkade liigitamises toetab A. Saal ennast peaaesjalikult Kalevipoja nõjale. Me teame ometi, et Kalevipoeg savistel jalgadel seisab ja ta ütlused vähe suudavad tõendada. Väga küsitavaks jääb ühe tarkade liigi kõrgemaks tõstmine teisest. Tuuletarku tuule-ema poegadeks tembeldada nõuab liig palju julgust. Praegune kasin materjaal ei luba meid tarku iseäralikkudesse liikidesse jagada ega vahekorda ühe ja teise liigi vahel põhjalikumalt seletada.

Ohverdaja välimus.

Vana rahva arvamise järele pidi ohverdaja tarviliku jao rõhku oma välimuse peale panema, vähemalt suurema, tähtsama ohvri ohverdamise puhul. Igapäevaste, väikeste ohvrite viimisel ohverdaja välimusest vist lugu ei pidanud. Näpunäiteid leiab, mis sinnapoole juhatavad, et muiste, kui ka mitte alati, ohverdaja sagedasti oma ohvri alasti olles ohvrisaaja ette kandis. Vaba kõigist köidikutest, tahtis inimene paljalt, puhtuse sümbolina, nagu elust veel rikkumata laps jumaluse ehk ohvrisaaja ette astuda. Kuidas muistne eestlane enesele ette kujutas jumalust, on raske ütelda; oletada tuleb, et vist riides. Näkk igatahes esineb veest välja tulles paljalt. Näib, nagu oleks riideta ohverdaja enam ohvrisaaja meele pärast kui riides-olija. Tulevikku teada tahtjad, meest igatsevad neiud peavad veel meie päevil väikese anni andmise järele endid riidest vabastama ja alasti olles tulevikku vaatama.

Võnnu kirikukatsumise-protokollis kaevatakse, 1680. a., et inimesed jaagupipäeval enne päeva tõusu ümber

kiriku alasti käivad ja vahast tehtud loomi ohverdavad. Õpetajale antakse kõva käsk niisugusele ohverdamisele lõpp teha.

Tarvastu ahikotustele ohverdati suvisel ajal tavalisest alasti (Eesti Üliõp. Album VI, l. 88).

Naised käisid tihti alasti olles allikaid rookimas, niisama ka alasti olles allikatel ohverdamas. Jaaniõhtul otsisid mitmed alasti olles õnnelilla ja arstirohtu ja ohverdasiid neid alasti olles.

Tõnni vaka tegijad võtsid endid riidest lahti, kui oma tööd hakkasid tegema.

Alasti ohverdamise mälestusena esineb Hupeli kirjeldatud komme Vanamõisa Risti kiriku juures 1774. a.: „Nähakse sigimata naised alasti olles kiriku müüri ümber tantsivat; teised söövad, joovad; teised hulguvad metsas“ (Topographische Nachrichten I, l. 156).

Niisuguse alasti oleku peale ohverdamise ajal tähendavad jaaniõised suplemised ja kastmised. Jaaniõise kaste imeväe sisse uskudes kastavad mitmed endid, muidugi riidest lahti võttes, sellesse kastesse, et tervist ja kosumist saada. Vastseliina Jaama jõele tuleb juba jaaniõhtul hulga-kaupa inimesi kokku jaanikivile ohverdama. Selle peale lähevad nad jõkke suplema, lootes, et jõe vesi neile sel puhul õnne ja õnnistust annab (Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben, l. 415). Kui ka fakt iseene-est tähtsuseta näib olevat, tuletab ta ohvriga käsikäes käies ometi alasti ohverdämist muistsel ajal meele.

Virumaal minnakse alasti olles jaaniõöl võõralt väljalt päid korjama, igast viljast isesorti väike vihukene. Ei ole selgelt teada, kellele need vihukesed ohverdatakse. Igatahes loodetakse, et sedaviisi võõra välja vilja kasv väheneb ja oma välja vilja kasv edeneb. Niisama käisid alasti naised vanasti jaaniõöl võõralt väljalt kastet korjamas. Kaste korjamiseks sidusid naisterahvad mõne korra enesetele ainult põlle ette, mõne korra läksid nad aga ilma ühegi hilbuta korjama, ainult kauss käes, kuhu kastet vilja pealt katsusid tilgutada. Niisuguse korjatud kaste viisid nad ohvriks oma põllule, õigemini mingisugusele põlluhaldjale. Alasti korjavad eided jaaniõöl karjamaalt loomakarvu, keedavad neid pärast, annavad keedist loomadele juua, karvad aga visatakse lauta ohvriks maha.

Ei või nimetamata jätta, et vanade juttude järele nõiad, kes kuhugi ohverdama läksid, tihti alasti endid selle teekäigu vastu valmistasid. Ikka ei toonitata ometi alasti ohverdämisele minemist.

Helmes kogusid inimesed jaanitulele varemalt valgeis riideis ja käisid kolm korda ringi ümber tule, et Jaan neid hoiaks ja nende lapsed hästi sigineksid (Hurt, Vanavara III, Nr. 668). Reinsi kabelisse ja Saarde ohvrikohale tuli niisama vanasti inimesi öösi valgeis riideis ohverdama; tihti võtsid nad seks palakad ümber. See ei sündinud hirmutuseks ega tontide tegemiseks muile, nagu õpetaja W. Reiman oletab („Postimees“ 1899, nr. 65), vaid see oli vana pruuk. Nagu ohverdajad arvasid, et ohvriks iseäralikul puhul ainult valged loomad — puhtuse sümbolid — kõlbavad, nii pidi ohverdaja isegi puhtuse sümbolina katsuma esineda, kas alasti ehk vähemalt valgeis riideis. Aegajalt juhiti riiete värvi peale ikka vähem tähelepanemist, kuni viimaks ohvrid tavalistes riides hakati viima (Pihlaka Jõulu Album 1916, lk. 9—12).

Hilisemal ajal näikse alasti oleku asemele ohverdamisele poolalasti olek astuvat. Ajaloolised teated kuulutavad, et ohverdajad sagedasti paljastel põlvedel ohverdamise puhul ohvrikoha ümber roomanud. Näituseks ütleb Võnnu õpetaja 1634, ta ise näinud Kaugositsis (= nüüdses Kauksis), kuidas seal inimesed lauritsapäeval paljastel põlvedel roomanud ja ohvrid ohverdanud.

Paljajalu pidi ohverdaja tingimata ilmuma, vähemalt soemal ajal. Talvel ei vaadanud ohvrisaaja vist nii valju pilguga ohverdaja riiete peale.

Uueaegsed ohverdajad on tihti ohverdamise ajal iseäralikku ülikonda kannud. Kraasna-maa meestel olid peas kõrged kübarad, nagu neid meie ajal enam ei kanta, ja puhtad riided seljas, pikad valged, kandadeni ulatavad valged särgid muude riiete peale tõmmatud (Dr. Kallas, Kraasna Maarahvas, l. 89). Niisugune valgete riiete kandmine tuletab elavalt ohverdajaid votjakkisid meele. Valged rüüd annavad ohverdajatele igatahes asjakohase väljanägemise.

Ohvri viimise kohta leidub vanus kirjus veel järgmine teade: Kui vanal ajal ohvrimoona viidi, siis veristati nimetissõrmest verd ja üteldi: Mina nimetan sind oma verega ja kihlan sind oma verega ja tähendan omad majad õnnistamiseks: hobuste tallid, veiste laudad ja kanade õrred. Võta sina neid õnnistada minu vere ja sinu väe läbi! Ole mulle rõõmuks, sa kõige vägevam, minu vanemate ülespidaja, minu hoidja ja elukaitsja! Mina palun sind ka liha ja vere väest: võta see roog, mis ma sulle toon, oma ülespidamiseks ja minu liha rõõmustamiseks. Hoi mind kui oma head last ja mina kijidan sind tänades.

Mis ma hooletuse pärast midagi puudulist sinu vasta olen teinud, se unusta! Siis pea seda tõesti meeles, et mina oma anded ausal viisil oma vanemate auks ja tasumiseks olen toonud! Pealegi kolm korda põlvili langedes maale suud annan. Ole minuga usin tegemas ja jäägu rahu sinuga seni saadik! (Kreutzwald-Neus, Mythische und magische Lieder der Esten, l. 15—16). Kogu see palve kannab ometi uueaegse sepitsuse märki eneses, nii et me sellele palvele väärtust ei või anda.

Töötused.

Alati ei ohverdatud kordaläinud ettevõtte saavutuse puhul ega lootuses mingisugust head saavutada, ei, ettevaatlikuna varanduse kokkuhoidjana andis muistne eestlane mingi asja kaalu peal oleku ajal aegsasti töötusi, alles siis ohverdada, kui ettevõtte töotaja soovi järele õnnestunud, soov täide läinud. Töötus pidi selle, kellest õnnestumine rippus, töotaja nõusse meelitama, kuna töötuse andja töötusega midagi ei riskeerinud. Ei saavutanud töotaja midagi, ei tarvisenud ta midagi ohverdada. Vastasel korral täitis töotaja tingimata oma töötuse; meest sõnast, härگا sarvest! see vanasõna seisis täies aus. Ülepea täitsid töötused vanal ajal kõigi meieaegsete kontraktide ja kirjalikkude tunnistuste aset; korra antud pidulik töötus oli asjale kõige paremaks pandiks ja nagu kinnitavaks pitseriks eelkäinud sõnadele.

Mingisugusel ettevõtmisel esitas töötus ikka tähtsat osa. Mõne korra ohverdati juba ettevõtte algusel, aga anti peale selle veel töötus iseäralikkudel juhtumistel uuesti ohverdada. Kirikute ehitamise lugudest kuuleme, et töötus antud, kirik vajugu maa alla seitsme venna ühel ajal tulemise puhul kirikusse. Kui ka maahaldjale ehituse algusel ohverdatud, töötatakse talle raske koorma kandmise eest tulevikus veel kogu kirik rahvaga ohvriks.

Ehk tuletagem jälle rahaaugu-jutte meele. Raha antakse mahamatmise puhul maahaldjate hoiu alla. Oma vaeva eest peavad haldjad muidugi palga saama. Tihti kuuleme, et neile tagasisaamise puhul töötatakse 7 venna verd ohverdada. Jälle tihti töötatakse pool kirikule ja santidele, ehk suntidele, santidele jagada. Raha kättesaamise puhul kipub mammon ometi tavalisest võõrale varanduse nõudjale kiusupaelu panema: ahnus võtab aset südames, otsija tahab töötuse murda, kuid jääb juba silmapaistvast varandusest ilma.

Pärimistelgi pandi töotuste peale rohkesti rõhku. Loodeti kelleltki varandust pärida, töotati kohe midagi ohverdada. Ülepea ohverdati vanemal ajal töotuse puhul Uku vakale, ohvrikivile, hieele ehk muule ohvrikohale, uuemal ajal aga, mil paganalist ohverdamist taga kiusati, kirikule, santidele. Töotuse aine muutub, ohvrisaajad jäävad ikka neikssamadeks. Uuemal ajal on komme maad võtnud, et paljud töotuse annud, igal pihilemineku ajal tallekese tappa ja pätsi leiba santidele viia. Tallekese tapmine on muidugi kaja muistsest loomaohvrast kellelegi kõrgemale olevusele.

Kevadepäeval seemendamise ajal ohverdas põllumees teadupärast vilja kasvamise pärast. Ühtlasi töötas mõnigi tulevikuski ohvrit: vanemal ajal tallekese tappa ja ühe määratud päeva aastas täiesti pühaks pidada, uuemal ajal santidelegi ohverdada; isegi viina muretsemine ja õlle keetmine kuulus mõne korra niisuguse töotuse hulka.

Teelemineja töötas vanasti, mil teekäijat mitmesugused hädaohud teel varitsesid, õnnelikult päralt pääsmise ja koju jõudmise puhul kirikule ja santidele ohverdada. Sagedasti töötati alles teel hädaohtu jõudmisel. Mõnestki kabelist teatakse jutustada, selle lasknud keegi rikas mees, laeval merehädasse sattunud ja seal töötanud ärapäasmise puhul oma kulul kiriku või kabeli ehitada, töotuse täitmiseks valmistada. Kabeli ehitamise töotajad täidavad tavaliselt töotused, aga küünalde töotajad püüavad sagedasti töotustest maha tingida. Näituseks töötab keegi merehädaline kirikule — harukorral pühale Nikolaile — käejämehäädused vahaküünlad süüdata põlema, aga kui täitmise-aeg käes, arvab töotaja, et lihtsad igapäevased rasvaküünlad selle ülesande niisama hästi täidavad kui jämedad vahaküünlad. Kas töotajad oma jesuiitliku südametunnistusega pärast ristiriidu satuvad, jätavad rahvateated enamasti seletamata, niisama ka, kas Nemesis neid selle teo eest kodu ei otsi.

Töotusi andsid ohtralt noored mehedki, keda soldatisinel ähvardas. Vabadust kodusel koldel maitsma jättes olid mehed valmis sunta ja santa meeles pidama. Paraku aitasid nekrutikohuste kandidaatisid harukorral toredad töotused. Enamasti jäid sundid, sandid ja kirikud kõigist töotustest ilma, ei töotaja sõnamurdmise pärast, küll, aga töotaja soovide mittetäidamineku pärast.

Mehelemineku-ealised viljeldasid vähemalt vanemal ajal töotusi; kuidas lugu ses suhtes meie päevil, ei julge ma ütelda. Soovis keegi tütarlaps kedagi noortmeest ene-

sele jäädavaks eluseltsiliseks, töotas ta tihti palve täitjatele — ükskõik kes need olid, kas kosjakauba sobitajad ehk muistseaegsed kaitsevaimud — suuremaidki ohvrid. Tavalised surelikud said töötatud ained isiklikult kätte, muul puhul viidi ohver ohvripaika. Muidugi jäid mõnegi korra töötatud ohvrid andmata, kui soovitud peig kosja ei ilmunud. Öeldakse, et tütarlapsed vahel õnnelikul soovi täideminekul koguni rohkem ohverdanud kui nad esialgu töötanud.

Emad töotasid õnneliku lapsesünnituse puhul seda ehk teist ohverdada. Teised jälle töotasid kas poja ehk tütre sündimise puhul suurema ohvri, selle järele, kas sünnitaja enesele poega ehk tütart ihaldas.

Haiguse puhul olid töötused vanemal ajal päevakorral. Oletades, et tõbi maast saadud ehk tuulest tekkinud, töutati peatsel terveksaamisel kohtadele, kust arvati haigus tulnud olevat, raha, söögiaineid, isegi riideid ohvriks. Aga niisama töutati, kui ei teatud tõbe tekkimise kohta kindlaks määrata; niisugusel korral viidi terveksaamise järele ohver kas hiide ehk muule ohvripaigale. Võrumaal ja Setumaal töutati, vähemalt uemal ajal, tervise tagasisaamise puhul iga aasta määratud päeval Petseri rännata püha Maarja kuhu ette palvetama. Ei või nimetamata jätta, et isegi arstidele, s. o. maa-arstidele — lausujatele, soolapuhujatele töotusi anti. Mõni haige töötas „targale“ magamiseoti, palaka ja teki, teine raha, kolmas toiduaineid, nagu jahu, tangu, herneid, ube, isegi liha; jälle teised riideid, nagu sukki, kindaid, rätiku, riideid j. n. e. Tuli tervis tagasi, täideti töotus.

Isegi surma pärast anti töotusi. Vaevast taud kedagi haiget liig kaua ja soovisid omaksed talle vaevast ärapäastmist, töotasid nad haige surma puhul midagi ohverdada, uemal ajal ikka kirikule ja santidele. Niisama tehti, kui kellegi elu ümberolijatele ta vanaduse ehk muu põhjuse pärast ristiks, vaevaks oli. Töutati, kui surm selle isiku ära koristab, kedagi iseäraliku anniga meeles pidada.

Lühidalt: töotustele anti esivanemate päevil laialdane mänguala ega ole nende andmine meie ajalgi hoopis lõpnud.

Ülepea viljeldasid kõik vanaaegsed rahvad töotusi. Juba Piiblist kuuleme sagedasti töotusi. Näituseks Jakob töötas kodumaale õnnelikult tagasi jõudes Beeteli jumalakoja ehitada (1. Moos. 28, 20—22). Tuttavaks tuleb niisama Jehvta lugu pidada. Jehvta töötab võidu puhul selle, kes ta tagasitulekul kodu koja uksest vastu tuleb, ohvriks

anda (Kohtum. 11, 30—31). Tütar tuleb Jehvtale vastu. Isa töotust kuuldes nõuab see, et isa töotuse järele teeks. Jehvta töotuse motiiv kordub tihti Eesti ennemuistsetes juttudes. Neis töotab ometi enamasti ikka keegi äraeksinud isik õigele teele jõudmise puhul teejuhatajale selle omaks, kes talle kodu kõige esmalt vastu tuleb. Töotaja mõtleb koera peale, kuid koju minekul võtab vastu teda — tihti vaheajal sündinud laps emasüles. Teejuhatajana esineb vanapagan, kes hiljemini last, olgu poega ehk tüdrik, tuleb kätte saama ja selle tõesti äraagi viib; kuid vanapagan juurest pääseb see pärastpoole põgenema.

Agamemnon töotab tütre ligeneia jumalatele ohvriks ja täidabki töotuse, kuid siin antakse ohver enne, kui veel see täide läinud, mille pärast ohverdati. Ohver igatahes saatis Agamemnoni sihile.

Palved.

Ohverdamisega käsikäes käis palumine, vähemalt tähtsama, üleüldisema ohverdamisega. Paraku on palved endid vähem alal hoidnud kui teated ohverdamise kohta. Ainult mõned üksikut palvet tuntakse veel meie päevil. Olgu allpool osa neist ära trükitud.

Haritlaste hulgas võib tuttavusega hoobelda õp. Guts-laffi 1644 kellegi Erastvere mehe suust üleskirjutatud Pikri palve, mis juba varemini „Veiseohvri“ all tähelepanemist leidnud. See Pikri palve on sakslastegi seas tuttav.

Teise, enam haiguse puhul tarvitatud palve piksele kirjutab Hargla õpetaja R. Hollmann umbes 1841 üles (Verhandlungen der Gel. Est. Gesell. I, 2, l. 37).

Pühha Pikse nimmi sago nimmitetus se häddalisse innimesse
ihhoverre mannu;

Arma pühha kolme üttesama taiva Vanna Essa nimmi sago
nimmitetus se häddalisse innimesse ihhoverre mannu;

Oh pühha kolme üttesamma Pikse arma Jumala nimmi sago
nimmitetus se häddalisse innimesse ihhoverre mannu;

Pühha kolme üttesama Tenno-Jumala tervis olgo selle
innimessele;

Kolme pühha pühha üttesama Armo-Önne-Jumala õigus
olgo selle innimessele!

Pikri palvetest tuntakse Emajõe mail veel järgmist appihüdmist härja ohverdamisel:

Tuli-Pikker, ande anname, härja saadame,

Tuli-Pikker, saada pilve kõrbe, sohu,

Tuli-Pikker, hoia tulda, soola (? saada) vette!

Kange Kõu (teisend Pikker), hoi a nooli põllu külvist,
Kange Kõu (Pikker), hoi a nooli põllu künnist ja külvist, kodu
härjast ja lambast, majast ja puudest!

Võnnust on veel üks sarnane palve üles kirjutatud:

„Püha Pikker, hoi a meie põldu õitsen ja teran,
Püha Pikker, hoi a rahed laanes ja soos,
Püha Pikker, hoi a põuda ja rassed vihma,
Püha Pikker, õhva anname, eesikud toome,
Püha Pikker, olgu põldu, hõppo kui kuld!“

Tõnnile ohverdades kanti talle ühtlasi palveid ette.
Neist tunneme mõne lühikese.

„Oh sa püha Tõnnike! Õnnista meie leivakannikat,
õnnista meie liharaasukest, õnnista meie õllemärjukest!“
(Lill, Rohtaias).

Ehk jälle: „Tõnn isake, Tõnn emake, ära vaeva meie
loomi, olgu sarvekesed ülespidi, sõrakesed alaspidi, sündi-
dimine õieti!“

Teele minnes paluti Tõnnilt õnnistust:

„Ma lähen teele! Tõnnikene, hoi a mind kõige häda
ja kahju eest!“

Laudas paluti mõne korra Tõnni järgmist viisi:

„Tere, tere, sa püha Tõnnike! Oled sa mind selle
aja üles pidanud, siis pea see aasta veel!“

Kahtlaseks jääb, kelle kohta järgmine palve ilmade
pärast käis:

„Ehi, ehi, ilmakene,
Päädi, päädi, päivakene,
Ehi nõide ehtilä,
Päädi nõide päätilä,
Toona oll' ehte ilosa,
Pääte päivil valosa!“

(Wiedemann, Aus dem inn. u. ä. L., I. 407.)

Püha Jüri paluti järgmisi:

„Püha, kallis Jürike,
Metsa kullane kuningas,
Metsa eite, emanda,
Hoidke mu utekest,
Kaitske mu karjakest,
Sigitage mu sea põrsakest. Aamen.“

(Oma Maa 1886, nr. 7.)

H. Neus tutvustab meid teise palvega pühale Jü-
rile (Estnische Volkslieder, 19):

„Pühha Jürri Jõrgovits,
Lass mo karri kaugel käia!
Kela ommad kennad kutsikad,
Et ei pudu punnast pulli,

Et ei kissu kirjud lehma,
Et ei murra musta mullika,
Ei võtta vaevast vassikad,
Ei järrel jänud tallekest
Egga obbo-varsakest!"

Püha Jüri kohta käib ka Dr. M. Weske üleskirjutatud palve E. K. S. aastaraamatus 1884/85, l. 4.

„Metsa ulpi, metsa alpi,
Kuule metsa alliparda,
Metsa kuldane kuningas,
Metsa kardané kasukas,
Püha Jüri poisikene!
Võta kätte kulda keppi,
Vääna vitsusta ahelad,
Keela omad kurjad koerad,
Suru omad suured koerad, —
Keela susi soovikusse,
Kaitse karu kaasikusse!
Su koerad soos magagu,
Mu kari arul karaku.

Lõön kepikse tee ääre,
Jumala rahu teie juures. Muuuhh, maaahh!"

Teises, sealsamas ilmunud karjapalves puudub püha Jüri nimi, kuid sisu poolest ei lähe see eelmisest palju lahku:

„Metsa urgu, metsa argu,
Metsa kuldane kuningas,
Metsa eldene emanda,
Kase kallís neitsikene!
Hoiá mu loomakest ilusti:
Sõrakesed alaspídi,
Sarvekesed ülespídi!"

Selle palve lõpp sulab enne nimetatud Tõnni laulu lõpuga ühte.

Karjapalve teisendis, Wiedemanni poolt üles kirjutatud, astub püha Jüri asemele Peeter, püha sulane (Aus dem inneren u. ä. L., l. 404):

„Metsa ulli, metsa halli,
Metsa kuldane kuningas,
Metsa ojarmu emanda!
Oh Peeter, püha sulane,
Pane koerad kaaleeie,
Hurdad umbe rõngaeie,
Saada soleje minema,
Küüned kütije vajuta. Aamen.“

Nagu püha Jüri poole, pöördi püha Toomagi poole palvetega (Kallas, Kraasna Maarahvas, l. 78—79):

„Pühä Toomas, pühä rist — korge kumarus — kuu ma kumarda — põlvil ma pallõ — ega vooi oma laste, perrega — õdagult ilda — nii hummugult varra — oma kodo, maja pärast — oma jilma jello pärast — oma täve tehre pärast — oma karja, tõpra pärast, oma künnü, külbü pärast — kasvada Issand Jumal — mu põllu kolga pääle — mu nurme nulga pääle. — Saatke suvvi, päästke pällvi, — — olge te hoitma, nii armatsema — tõprakeze mõttsa lasskma — nii ku'u ajama — hoitke luunõnast, lontkõrvast — kipeküüzüst, vaavist hambist — katke kannu takka, litske lihe ala — — selle teile tõi puhta ollega — kauni kahaga — kirivä kikaga — teile orik tapetu — teile vere tellü — teile vatsk küdzet — teile sõir sõkat — tulke söõma, nii juuma — mu leiva manu, mu soola manu!“

Nagu näha, tuletab püha Tooma palve kohati püha Jüri palvet meele.

Teine püha Tooma palve kuulub nii:

„Pühä Toomas, korge kumarus — maajumalakeze, pühä puuzlikaze — aitüma armale Jumalalõ — kats-tõistkümmepärre püha rist — olge te hoitma mu tõpra-keist — hummugult varra, õdagult ilda — mõttsa minneh, ku'u tulleh!“

Dr. Kallas on mitu palvet pühale Toomale kirja pannud, aga need esinevad veel enam katketena kui eelmised. Palvekatked on ka ohvrilpalved Kraasnamaalt puuslikule:

„Jumal, hoiä künnügä, külbügä, levaga, soolaga, — Jumal, hoiä jeiega (= jäädega) pesmist, — Jumal anna hüvvä suvve — vii mõõda suure pilve. vii vihma Viromaale, sa-garikku Saaremaale — — kun kikas kiri ei, ei pini haugu — — sinna vii pilve — — suurde sohu“ (Kraasna Maa-rahvas, l. 80).

Peko palvetest on paar vähe pikemat tuttavad:

„Peko, oh Pekokõnõ,
Hoiä sa meie vilakeist,
Kaid a mie karõköist,
Varja mie maija, elämist!
Peko, oh Pekokõnõ,
Saada sa suvvi, päästä päivi,
Eka luodud loomakest,
Peko, oh Pekokõnõ!“

Teises palves Pekole ei nimetata Pekot nimepidi. Palve ise tuletab Kraasna puusliku palvet meele:

Jumal hoidku räüsä eest,
Viljanõ üks vihma mi villüle,
Kastet kaara orassele.
Muile, mingü musta pilve,

Sinnä mingü sinipilve,
Meile tulgu mesipilve,
Vala vaha arvuline!
Mine iks vihma Viromaale,
Sagarikku Saaremaale!
Jumal hoidku räüsä eest,
Armas Jumal halla eest!

Peale karjaõnne ja viljakasvu paluti Pekolt ka tütarlastele mehele minemise õnne:

„Püha Peko, kallis Peko!
Kata mu NN. karvast pääd!
Ma anna sulle, Pekokõnõ,
Sada sällä painatust,
Kuuskümmend kumarust,
Kui sa selle nägü näütäs,
Kes mu NN. päädä katt.“

Maa-alustele ohverdati mitmet moodi vistrikute kadumise pärast. Ohverdades lausuti lühikesi palveid: „Maaisakene, maaemakene, kui oled mulle selle haiguse annud, siis võta ka (ära)!“ Ehk: „Isandad, emandad, kuldsed kuningad, võtke haigus, andke tervis!“ Ehk jälle: „Maaisandakesed, maaemandakesed, andke tervis tagasi, ma annan teile hõbevalget!“ (Kalevipoja pävivilt, I. 35).

Jaanipäeva ohvriks piima lüpstes hüüdsid setud püha Jaani appi: „Puhas, pühä Jaanikene, hoia mino karja tõbrast kodu tullen, kodu tullen, karja minnen! Õpeta sa puhma taaden karja haljast haina söömä, hoia mõtsan kahju eest, mõtsan kurja eläjä eest! Puhas, pühä Jaanikene, luba lehmile piima! (Wiedemann, Aus d. inn. u. ä. L., I. 416). Satserinas lüpsiti ohvripiima järgmise palvega: „Oh pühä puuzlikeze, oh hellä englikeze! Oh hiidake ja hirmutage puhmatagast ja puutagast, puu ja puhma varjutagast! Hoiatke ja varjake, hellä englikeze! Looge ja lunastage pühä Reedi, Satserina pühä Reedikene! Hoiatke ja varjake pühä Reedi halvast sõnast, liiast silmast ja kurjast mõttest!“ (Wiedemann, Aus d. inn., I. 417).

Annemäe ohvrite jaoks loomi tappes hüüti püha Anne appi, kusjuures hämaraks jääb, kas Anne ohvri-saajaks tuleb arvata. Palve sisu järele võib seda ometi oletada. Palve ise on enim juba „Lambaohvri“ all ära trükitud. — Tarbekorral paluti veel muid palveid. Igatahes olid pälved sagedasti ohvritega ühendatud.

M. J. Eisen.

Ehted rahvalauludes.

2

Pead armastati niisama ehtida. Esimene peaehe oli pärg. See oli mitmesugune, ilustatud kardlõngadega („kolmas katsub kardapärge“ — V. K. II, 352) ja litritega, tihti igas kihelkonnas isemoodi.

Kolga-Jaanis lauldakse, et neiul

... pärg oli peässä
Kukla taga kulla kirja,
Otsa iest hõbeda kirja.

(Vana Kannel II, 445 B.)

Kuusalus on neiul

... kolmi pärjäkestä, —
Üks on pärjä kulda pitsi,
Toine pärjä obeja pitsi,
Kolmas vali vaski pitsi,

(Mai Kravtsov, Tappurlas.)

kuna mõnes paigas pärg nii tore on, et

Pärg mul paistab Pärnumaale,
Pärja sabad Saksamaale.

(Saaberik, Val. Eesti r. 7.)

Merd pühkima minnes paneb neiu „pähä sie pärjä punaze“ (V. K. II, 175), kuid kiigel arvavad neiud, et „pääv neil rikub pärja toime, eha ella helme korra“. Sellepärast hoitakse pärja ja jäädakse koju. Ehk pannakse kiigele minnes pähe suur siidi rätt, rätik:

Päha panni suure siidi
Kui sie vihma vikerkaari.

(O. Kallas, Wiederholungsl., lhk. 372.)

Rätt oli ilus ehe ja nende rohkus näitas neiu jõukust, mispärast siis ka

Päähä pand' Pärnä rätii,
Kaala kateza rätii.

(Vana Kannel I, 109.)

Isegi rõõmu kanti rätis:

Ilu kannan kaasassani,
Rõõmu rätte nurgassana,
Nalja kannan narmassana.

(Weske, E. r. II, 5.)

Pärg on neiude peaehe, sest

Tüdrukuina ollessagi,
Pärgapeana kälessagi,
Juust saab siidije siduda,
Lakka lettije laduda,
Pead saab panna palmikuie,
Kukalt kulda narmataie,

(Weske, Eesti rhvl. I, 15.)

ja et „pea parembi palmikussa“ oleks, sellepärast palub
neiu isa:

Tuo mull kõrgid kõrvalindid,
Ilusad juuste paelad, —
Siis ma sünnin suurde sekkä,
Mahun rikaste majasse . . .

(Vana Kannel II, 182, 14—17.)

Ülemaltoodud näitustest näeme, et peale pärja pea-
ehteks on olnud veel palmik¹⁾, kõrvalindid, juus-
tepaelad. Ka nende ilu peale pannakse rõhku, sest
nende olemine lubab vast rikaste majasse astuda.

Need olid neiu peaehted, enamasti isa ehk venna
ostetud („Parem on pajune pärga, kui on poisi poori-
kene, kasupoisi karrakene, tiupoisi tressikene“ — Weske,
Eesti rhvl. I, 76). Naiste ehted on teised: neil on tanu,
lina (pealina) ja linik. Neiud on esiteks küll uhked
oma neiupealike üle:

Hiusel es'herrä põlv',
Vanikol vanemba põlv',
Murro es olga hoitehna,
Kakke kaala kandehna,

(Vana Kannel I, 126, 1—4.)

kuid aegamööda tahavad nad ikka mehele minna, sest

Lina all on lidusamba,
Tanu all on targemba,
Polle all on paremba,

(Oma korjandus Kolgast.)

olgugi et

Lina tooneb liia hoole,
Põll toob põlveni mureta.

(Weske, E. r. I, 64.)

Niihästi tanu kui ka lina — mõlemad põlised vanad
naiste peakatted — on ilustatud, sest

. . . lina on litril lüödud,
Tanu narmad nastal lüödud,
Lina litril kirjudetud.

(Vilberg, Naisevõtmine jm. Eesti Kirj. 1913, lhk. 63.)

Ühes tanuga räägitakse ka lindist:

Viskasin tanu tulesse,
Lindi leede ju lahutin, (Weske, E. r. I, 76.)

ehk jälle:

Hakkasin tanu pesema,
Linti liivast loputama. (Ibid., lhk. 75.)

1) Palmik — juuksepael ehk leti side. Palmikul on kaks punast
palmiku hända, mis litritega ja pitsiga ilustatud (Heikel, Die Volks-
trachten II, S. 89).

Lindid, enamasti laiad siidipaelad, olid tanule ehteks ja sellepärast täiendavad nad teineteist.

Võrumaal läheb poeg kosja ja siis juba

Imä oodi kodo au-hameht,
Oodi lemmeliniket.

(Vana Kannel I, 109.)

Linik oli tihti pruudi kingitus ämmale, sellepärast pidi ta ka ilus olema. Rahvalaul õpetab, kuidas seda saada:

Linik saaze linost hüvist,
Tano langost tazatsist,

(Vana Kannel I, 54 B.)

kuna

Saa ei linik lepestüst,
Tano külä tanomist.

(Vana Kannel II, 280.)

Virumaa rahvalaulud tunnevad veel mõnda isesugust naiste peahet. Need on harjakas¹⁾ ja tutsik²⁾ Neiu, kes tühjade juttude all kannatab, laulab, et külanaised

Tahid mu tanule panna,
Enneaegu harjakalle,
Enne tundi tutsikulle,
Enne päeva pealinala,

(Weske, E. r. I, 70.)

mis muidugi õige ei olnud. Ühes laulus (Weske, E. r. I, 20) ütleb neiu kosijale, et veel tema

Pea ei kanna päiteid a³⁾,
Lagipea ei kardalappi⁴⁾,
Kael ei kannu kudrussida.

Vist on päitel ja kardalapp ka naiste peahet, mida aga teised rahvalaulud ei tunne.

Isesuguse naiste ehtega puutume kokku Kolga-Jaani lauludes. Veimevakal

Kübarad küzivad vüödä,
Mõegad mõtsid säärepaelu,
Meeste rinnad ristisida,
Naeste puuzad putukida⁵⁾.

(Vana Kannel II, 235, 10—13.)

1) Harjakas — väikene tanu (Wied).

2) Tutsik ehk tutik — väike madal tanu, millel saapa nina taoline pitsist sarv ees on (Wied).

3) Päitel — vist muudetud pealina.

4) Kardalapp — nähtavasti kardlõngast madal tanu.

5) Mis asi putuk on, ei ole mul korda läinud selgeks teha. Võib olla, on ta moonutatud puude^e — vöö, võib olla ka ilustus, mida Saaremaal v a s k v ö ö nimetatakse.

Teised rahvalaulud seda nime ei tunne. Et aga teised nimetatud asjad ehted on, siis kuulub vist ka putuk nende hulka.

Võrumaa laulud tunnevad veel nooriku ehteid. Kosi-lase regi jääb kinni ja kalmulised nõuavad:

Anna noorik nuku alt,
Anna kabo ka ali¹⁾ alt,
Siis ma päästa saani salost jne.

(Vana Kannel I, 150.)

Kiigele minnes ehib aga neiu ennast järgmiselt:

Kaala panni kaaluzida²⁾,
Sõrme panni sõrmuzida jne.

(Kallas, Wiederholungsl., lhk. 372.)

Õige tihti tuleb Kolga-Jaani rahvalauludes ette rukk³⁾ ja pallapoolik⁴⁾, mille ilustamise eest hoolt on kantud. Rukal on sõna roosiline peaaegu alati lisanduseks, nii-sama nagu pallapoolikul poogeline („Tuo mulle rukka roozilene, pallapoolik poogeline“ — Vana Kannel II, 182). Nendega ehivad end neiud kiigele minnes (V. K. II, 445), kui ka kiriku tötates (V. K. II, 198 C).

Võrumaa ülikond ei ole vähem ilustatud. Seal on isegi

Neio kuhjale minezi,
Neio saist' sarra saiba' alle,
Hamme'ella valge'ella,
Puute'ella⁵⁾ punatsella,
Kõrikalla⁶⁾ mustazella,
Veeritsella⁷⁾ verevällä.

(Vana Kannel I, 15, 3—8.)

III.

Ülemaltoodud asjad olid ühes ka osa ülikonnast ja neid võis sellepärast ehteks pidada, et neil peale otseko-hese ülesande oli ka inimest ehtida, silmapaistvamaks teha. Kuid rahvalauludest leiame ka tõsisid ehteid, mille ainuke otstarve on inimestele teatud lugupidamist soetada, ini-mest ilustada. Nende hulgas on esimesel kohal sõlg.

1) Kaal — valge rätik, mis üle pruudi tanu pannakse (Wied.).

2) Kaal, kaali — naiste linane õlarätt, pitsidega ilustatud (Wied.).

3) Rukk — must naiste kuub (Wied.).

4) Pallapoolik — seelik, mis ühest tükkist toimest kangast valmis-tatud. On vist enne ühest küljest lahti olnud (Heikel).

5) Puute — vöö (Hurt).

6) Kõrik — seelik (Hurt); suurätik (Heikel).

7) Veerik — äär, serv, kant (Hurt).

See on laialt tuntud ehteasi ja teda nimetatakse rahvalauludes õige tihti. Ka sõlg ei olnud lihtne, vaid kirjatud. Muhumaal palub „An, ahti neitsikene“, keda laev tahab ära viia, et ta lunastataks. Sellepärast räägib ta laevameestele :

Sõssel on kodu kolme sõlge :
Üks oli õerut õbekirja,
Teine aga valat vaskekirja,
Ja kolmas oli kulund kulla kirja.

(Mustonen, Vihuke E. rhvl., 30.)

Sõlg, kui tähtsam ehteasi, pidi alati korras olema. „Ann, hakki neitsikene“, läks lauda hüppama, vigastas oma sõle, läks kohe sepale ja viis

Sõle vitsad vikeldada,
Sõle kirjad kipeldada,

(Vana Kannel II, 445, 23—24.)

Ka sõle suurus oli tähelepanav. Neiu läheb kiigele ja

Rinda panni suure sõle
Kui sie kuu taeveenna.

(Kallas, Wiederholungsl., lhk. 372.)

Vähema tähtsusega on prees. Sellepärast tuleb ta rahvalaulus harvemini ette. „Kuningamängus“ kaevatakse, et

Nüüd sa riisud riide'eida,
Neiu rinnast reesisida.

(Mustonen, Vihuke, 82.)

Rohkem tuntud on prees lauludes, milles ehete kadumisest kõneldakse. Seal läheb neiu jõe ääre pead pesema ja paneb

. . . helmed heina pääle,
Kee kulla kaare pääle,
Sõrmuse sõmera pääle,
Preesi peene liiva pääle,

(Kallas, Wiederholungsl., lhk. 252.)

mis haug ära viib ; seda lugu jutustab ta pärast nuttes emale.

Kaelaehded on ka mitmesugused. Leiame tihti rahvalauludes nimetatavat helmeid, kaelakeesid, kaelarahasid, kudruseid. Helmed ja kee on harilikud ehted, mida alati nimetatakse, kui ehtimisest juttu on. Need on neiu nii omased, et tal helmesrinda ja keedikaela tihti ilustavaks lisanduseks on.

Kaelarahadeks olid mitmesugused rahad, millele kand külge joodetud, vahest ka servadest ristilised ehk seest kodarikud. Sellepärast leiame tihti ka tütre tänus emale :

Ole terve, memmekene :
Imetäzid, kasvatazid . . .
Alta hal'lasta rahada,
Vana taaderde vahelta,
Risti serväde seässä.
Pauad ei rikknud paleta,
Risti serväd rinnakeizl,
Söle serväd silmakeizi.

(Vana Kannel II, 188.)

Toodud näites esinevad ehetena veel risti d ja pauad,
mis rinna ehted. Seda näeme näituseks laulust:

Ann läks lauda üpamaie,
Pakkuda pörutamaie, —
Üpas ristid rinnast katki,
Öbe elmed kaelast katki.

(Kallas, WiederholungsI., lhk. 367.)

Ka noomib Saaremaa neiu peiut, et

töutasid osta rinna risti,

(Mustonen, Vihuke, 79.)

mida aga ei tehtud.

Pauad¹⁾ tulevad rohkem vanemates lauludes ette.
Ann läheb laua hüppamise järele sepale Järvamaale ja
palub:

Seppakenne, sellikenne,
Võtta mo pauad parranda,
Sõlle sõrvad oiendata,
Rahha kannad keta kinni.

(Neus, Estn. Volksl., lhk. 126.)

Kalevipojas leiame rinnaehetest veel taaldri²⁾ ja
paatri³⁾, sest

Ees oli ridas helmeskaelad,
Taga ridas taalder-rinnad,
Sõrval sõrmusse kandijad,
Pika paatrite pidajad,
Keskel ridas kudruskaelad.

(Kalevipoeg, II lugu, 861—865.)

Mitmes rahvalaulus esineb veel leht kaelaehetena.
Näituseks läheb neiu kiigele, hakkab ennast teiste hulka
minemiseks ehtima ja paneb

1) Pauad — rinna ehe (Neus).

2) Vitsaga vana taaler — vitsaga ümbrissetud taaler; kanti kui
ehtesaja (Wied.).

3) Paater — kaelaehe, mis õhukesest, tummargusest lehest koos
seisab, mille keskel risti kujutus läbipuuritud jagude vahel seisab
(Reiman).

... selga siidisärgi,
Peäle karratud käissed,
Pannin kaela lehte laia jne.

(V. K. II, 176.)

Ehk jälle:

Võtsin sõle rinnastagi,
Raha laia kaelastagi,
Panin sõle sõudemaie,
Raha laia lendamaie:
Sõua sulge, lenda lehte,
Sõua suure saare peale jne.

(Weske, Eesti rhvl. II, 22.)

Leht on vist sama, mis paater ehk raha. Seda näeme ka vast toodud näites: sõlele on kaks korda kõrvuti raha, mis kolmandal korral juba leht on.

Kudrused, õigem kudruksed, pole mitte üksi kaelaehetud, vaid ka riietele ömmeldakse neid ilustuseks peale. Tihti leiame seks näitusi:

Tere so uusi kudruskuube,
Pealta puusade parasa.

(Mustonen, Vihuke, 2.)

Kuid kõige rohkem ehitakse nendega kaela, sest

Kaela kallist kaelasse,
Iluzilla helmedelle,
Punazilla pärgädelle,
Kallistelle kudrussille.

(Vana Kannel II, 462, 8—11.)

Kaelaehete juures võiks veel nimetada kaelakor-
dasid („Kuningamängus“: „nüüd sina riisud riideida,
peast sina riisud pärgesida, kaelast kaela kordesida“ —
oma korjandus Kehrast), milleks kõiki helme, kudruste ja
pärlite rongisid nimetatakse.

Eriti tuleb nimetada kaelapaela, mida Hiiumaal
tarvitati. Seal võtab poiss tantsides Madlil

... kaelast kaelapaela, —

kuid teda trööstitakse:

Küllap Mari loob uie jälle,
Loob aga uie ruuduleise,
Kahe käpa kandileise.

(Mustonen, Vihuke, 37.)

Nagu näha, on ka seda ilustatud.

Ka käte ehte nimetusi tuleb rahvalauludes tihti ette.
Ehtides paneb neiu

Sõrmed täizi sõrmuksida,
Käe randemed rahada,

(Vana Kannel II, 176, 16—17.)

ehk jälle toob isa juba lapsele

Sõela servas sõrmussida,
Kuue hõlmas kudrussida,
Taskus vana taaderida.

(Vana Kannel II, 341.)

Pärnumaal tuntakse veel vallust. „Nukumängus“ tähendatakse:

Ehi sõrmed sõrmuksile,
Sõrme vahed vallusile.

(L. Kase ülesk., Jungi „Kodumaalt“ nr. 6, lhk. 78.)

Ei või nimetamata jätta ka neid abinõusid, millega riideid püüti ehtida. Tihti leiame niisuguseid andmeid rahvalaulust. Vaenelaps läheb kiigele ja kaebab tagasi tulles emale:

Minno ella eidekenne . . .
Teised keik ollid tressilissed,
Puhas keik ollid poortilissed,
Mennul üksi halli aia,
Halli aia, polt poka.

(Neus, Estn. Volksl., lhk. 364.)

Me näeme, et rikkamad olid ehtinud oma ülikonnad tressidega¹⁾ ja poortidega²⁾, vaesel-lapsel on ilustuseks ainult hall ai või kitsas pook³⁾. — Litrid, kudruseid, nastusid, kardlõnga, siidiplanke, igasugused narmaid oleme juba ennemalt mitu korda puudutanud.

Need on lühidalt kokku võttes ehted, mida meie rahvalauludes võime tähele panna. Veel üht asja näitavad endised laulud, — nimelt, et ehete rohkus tähtsat osa inimeste juures on mänginud. Muhumaa laulud näitavad, et kiigel on naised käinud

. . . ännani õbessa,
Kannani kaela rahassa.

(Mustonen, Vihuke, 89.)

Võrumaa neiu paneb omale

. . . sälgä saidze hameht,
Vüöle pand'e viizi vüöd,
Kaala kateza rätti,
Päähä pand' Pärnä rätti,
Ette pand' püöri põlle,
Rinda pand' ta tsööri sõle.

(Vana Kannel I, 109.)

1) Tress — kardpael.

2) Poort — äärepael, kardpael.

3) Pook — kitsas pael, lint.

Seda peeti ilusaks. Niisuguse ehete rikkuse tagajärg oli, et

Kõnn'e ma (neiu) kodo kõrizi,
Tandze ma tare tarizi
Ezä helme helinalla,
Vele tingä tilinällä,
Kaalaraha kahinalla.

(Vana Kannel I, 54.)

Ehete rohkuse mõju on isegi nii suur, et

Kui nemad (neiud) kiriku lähevad,
Siis see kirik kirgateles,
Papi parda hällib suussa.

(Weske, Eesti rhvl. II, 15.)

Ja ega need ehted ka vähe ei maksnud:

Hameh masi Halu liina,
Puudeh masi Pala liina,
Kõrik masi Kõnnu liina,
Veerik masi Vinne liina.

(Vana Kannel I, 15.)

Niisugused olid rikaste ehted. Vaestel-lastel ja saunaste naistel ei olnud sarnast toredust. Rahvalauludes näeme, et tähendatud isikud ehete puuduse pärast kurvad on ja teiste hulka ei taha minna, sest

Ilotu imätä neio,
Karehtanu kandjata kabo, —
Hameh sälah käüsitä ;
Läts ta mõtsa ehtimähe,
Küsse haavalt hamme'il,
Küsse lepält linikit,
Muult puult puute'it.

(Vana Kannel I, 29.)

Sellepärast istuvad vaesedlapsed sel ajal „muremaal“, kui teised rõõmustavad „ilumäel“, sest nad „ei sünni suurte sekka, mahu ei rikaste majasse“ (V. K. II, 273). Vaeselapse kurbolu peegeldub täielikult, näituseks, tuntud vaeselapse laulus:

Meie kaks vaesta lasta :
Sa izätä, ma emätä,
Sa sõleta, ma sõbata¹⁾,
Sa linditä, ma pärjata,
Sa rahata, ma helmitä, —
Läheme Jaanipäe kiriku
Mure rätikud käessä jne.

(V. K. II, 287 B.)

1) Sõba — ähest tükist seelik (Wied.).

Paremäd ei ole ka ehted vabatmehe naisel. Teda naeravad külapoised ja -tüdrukud, kuid nad saavad vastuseks :

Ärge te naerge minuda,
Et mul põlle pakelene,
Tanu takulõngulene,
Sõrgike seläs sinine,
Sukad jakatud jalassa,
Kindad käperdud käessä,
Undruk üksilõngulene, —
Ma vaene vabatme naene,
Sandikene saana naene.

(Vana Kannel II, 254, 5—13.)

IV.

Ühekülgsemad on meeste ehted. Meesterahva ülikond on palju lihtsam: ei ole toredust ega ilustusi. Tal on seljas „sinine kuube“, puusal „punane kuube“, vööil „vöörätt“, kaelas „kaelarätt“; siis veel „kardane kasukas“, peenetoimsed püksid; Võrumaal on „särk' säläh, kaadza' jalah; peas neil on

Igal ühel hülge mütsi,
Kõigil karvatsed mütsid,
Minul üksi moori mütsi.“

(Vana Kannel II, 414.)

Siis on neil veel vöö, pussakas, kübar, kaap, Saaremaal lakk, ja see on kõik, mis meeste ehete ja ülikonna kohta rahvalaulus leidub. Kuid ka selleski ülikonnas näeb meesterahvas tore välja:

Hobu alla kui see ahju,
Ise päälla, kui see päeva,
Kübar kui kiriku kella,
Vöö kui linna lipurite,
Kingapaelad kui kibemed,
Säärepaelad kui sädemed.

(Weske, Eesti rhvl. II, 6.)

Nagu naisterahva riietele, nii on ka meesterahva ülikondadele kirjavyus omane. Võrumaa meesterahval

Särk' oll' säläh kui säre soomus,
Vöö oli' vüöl kui vikerkaar',
Küpär pääh kui kerigo kikas,

(Vana Kannel I, 122.)

ja

Kaadza jalah kalamarja,

(Ibid. 148.)

ehk jälle

Vöö mull vüöle Riia risti,
Kuub mull sellas kulda toime.

(V. Kannel II, 201.)

Kosjaealine noormees tahab ennast ehtida, sest tüdrukud teda muidu ei taha. Ta sõidab

. . . . Pärnu linna,
Seält saab selgä siidisärki,
Siidisärki, siidirätti,
Vüöle poe vussakada,
Kaela kardastid maniskid¹⁾.

(Vana Kannel II, 376, 20—24.)

Ka kiigele minnes püüavad nooredmehed endid ehtida. Muhumaal on neil kiigel

Poe pussakad ööla,
Poe laki(d) laegulised,
Lakipaelad lapilised.

(Mustonen, Vihuke, 85.)

Isegi kiriku ei minda igapäevases ülikonnas. Kuid siis pilkavad neid neiud ja tähendavad, et

Kuub neil kullatud külasta,
Vöö on valla vainijulta,
Nuga teiste noorte meeste,
Tupp on teiste tuttavate.

(Weske, Eesti rhvl. II, 16.)

Nuga ja tupp on siin ka ehteks. Iseäranis ehivad nooredmehed kosja minnes, millest juba eespool kõnelesin.

Rahvalaulud puudutavad ka härrasmeeste ehteid. Karjaneiu juure tulevad

. . . kaksi kaubameesta, . . .
Mõlemil oli mõeka vööle,
Kahel kannuksed jalassa,
Kahel kirjad kannustessa.

(Weske, Eesti rhvl. II, 20.)

See on üksik juhtumine. Muidu teeb rahvalaul ainult lihtsate külainimeste ehetega tegemist ja kirjeldab ainult neid ilustusi, mis lauljale lähedal ja arusaadavad.

Need on ehted, mille kohta meie andmeid trükitud raamatutest leiame. Rahvas tunneb veel teisi ilustusi ja ehteid, mille üle teateid on ka rahvalauludes. Kuid need enamasti käsikirjalised kogud ei ole veel nii kättesaadavad.

Lõpuks pean tähendama, et siin setude ehted täiesti puudutamata jäetud. 'Setude ehted on nii omapärsed, et nad erikirjutust nõuaksid.

(Lõpp.)

G. Vilberg.

---

1) See laul on vist uuematest. Seda näitab manisk. Ka on sõna pussak — meesterahva vöö — vussakaks muudetud.

Kihnu rahvalaulu „Kalevi pois'si“.

Märkuseks.

Teatavasti ei jutusta Eesti rahvalaulud midagi pike-
mat ei Kalevipojast ega Kalevist. Ainult mööda minnes
nimetatakse vahel Kalevi, Kalevise poisikese ehk
Kalevipoja nime, ja seda pea kõigi maakondade lau-
ludes: Muhus („Hirnu, hirnu Hiie hal'i, Karju, karju Ka-
levi lauki“¹⁾, Läänemaal („Tuli mul vastu Sulevi poega,
Sulevi poega, Kalevi poega“²⁾, Harjumaal („Siel seisus
Sulevi poiga, Sulevi, Kalevi poiga“³⁾, Pärnu ligidal („Kelle
ma kutsin kustutama? Kalevise poisikese“⁴⁾, Virumaal
(„Kalevine poisikene, Kalevine kannusjalga“⁵⁾, „Soost tuli
Sulevipoega, Kaugelt maalt Kalevipoega“⁶⁾, „Tulli mašta
Sullewi poega, Sullewi, Kallewi poega“⁷⁾, „Ollefjin minna
Ollewi, Kannafjin minna Kallewi...“⁸⁾, „Minna takko Kalle-
mille, Kallew mulle rauda“⁹⁾, Viljandimaal Kolga-Jaanis ja
Helses („Uot, uot, uot, uot Oizo härgä, Kannata Kalevi
pulli!“¹⁰⁾; „Karas üts Kalevipoig“, „Karas üts Kalevi naene,
Kalevide kallis naene“, „Teeme koda Kalevile“¹¹⁾ ja Setu-
maal („Kallewi taljo festsella“, „Kolmas Kallewi tabbeda,
Kallewiste pesfa-muina!“¹²⁾, „Kallewi talmo talda al“¹³⁾).

Neile senistele andmetele esinegu siin kohal lisaks
Kihnu saarel kuuludud kosjalugu, kus muu seas Kalevipoega
— nähtavasti esimest korda seni tuntud lauludes — kosi-
lasena nimetatakse.

Liisukene, õekene,
küll sind püütsid pütässepäd,
tahtsid tan'ni vjetsutajad,
kiänsid, viänsid väräväsepäd.

1) O. A. F. Mustonen: Virolaisia kansanrunoja, lhk. 35.

2) O. Kallas: Die Wiederholungslieder der estnischen Volks-
poesie, lhk. 319.

3) Seals., lhk. 304.

4) Krentzwald-Neus: Mythische und magische Lieder der Ehsten,
lhk. 64.

5) Seals., lhk. 63.

6) O. Kallas, Wiederh., lhk. 322.

7) Neus: Ehstnische Volkslieder, lhk. 6.

8) Seals., lhk. 60.

9) Seals., lhk. 403.

10) Vana Kannel II, Nr. 461, 9—10.

11) Eesti Kultura II, lhk. 257, 259, 263.

12) Neus: Ehstn. Volksl., lhk. 3—4.

13) Seals., lhk. 135.

Sa lähäd sellel, kel sind luõdud¹⁾,
kellel sinu veri ond²⁾ vädänüd,
kel sinu õn'n oli õiõndanud.

Sul tulid kolmõd kosilasõd :
üks oli Intsu, teine Antsu,
üks tuli Intsu Iiumaalta,
teine Antsu Arjumaalta,
kolmas kodojõ³⁾ külästä,
nel'jäs neiu kirjutaja,
viies sie⁴⁾ vile puhuja,
kuiõs⁵⁾ sie koja isända,
seitsmes viel sedä parama,
kaheksas sie Kalõvi pois'si,
üheksäs üle tanava,
kümnes külä Mikukene.

Ei minust saa aga Miku naista,
ega Miku poja naista,
minust saab Riia rae naenõ,
õbö piekeri pidäjä,
vas'ki kannu laksutaja.

Ütleme jälle uiõst⁶⁾ ümbär :
seda tiäb Jumalukene,
kus minu osa ollenesse⁷⁾
või minu kasa⁸⁾ kasvanesse.⁹⁾
Ehk uu¹⁰⁾ tämä Vene viira piäle,
või ond Puõla piiri piäle,
juõdab aga oosta¹¹⁾ Jarva maalõ,
linalakka linna tiele,
kõrvi kõrtsi jo kaolõ.¹²⁾
Tuul tämäl viigu tervisildä,
Aa kiäräd¹³⁾ armusiida,
pilved pitkä jo igada,
taevas laija rõõmusiida.

Alb. Saaberk.

-
- 1) luõdud = loodud.
  - 2) ond = on.
  - 3) kodojõ (siin: sisseüt. k. = omast.) = kodu.
  - 4) sie = see
  - 5) kuiõs = kuues
  - 6) uiõst = uuesti.
  - 7) ollenesse (olev., kahtl. kõnev.) = (ehk) on.
  - 8) kasa = kaasa.
  - 9) kasvanesse = (kord ehk) kasvab, võib kasvada.
  - 10) uu = on.
  - 11) oosta = hobust.
  - 12) kaolõ = kaevul (alaleüt. = alalüt.).
  - 13) kiäräd = käärud.

* Kirjandusline ülevaade.

Uute sõnade sõnastik. Sisaldab üle 2000 uuema ja haruldasema sõna. Kokku säädnud Johannes Aavik-Kirjastus „Istandik“ Tartus 1919. 78 lhk. Hind 8 mrk. 50 penni.

Uusi sõnu on Eesti keeles viimasel ajal kirjutustes nii palju tarvita hakatud, et raske on nende otsekohest mõtet ilma sõnaraamatuta teada. Sest praegu näikse isesugune loomise-ajajärk olevat, kus kõik vana ümber lükatakse ja nende asemele uued kujud ning vormid seatakse. Keele alal moodustavad uusi sõnu diplomeeritud keeleteadlased, viletsad salmitagujad, kes värsse kirjutades tarvilist riimi vana keeles ei leia, uusi sõnu loovad isegi kooliõpilased, kes enese peale tahavad tähelepanekut omasuguste seas pöördä. Ja kõik need „meistrid“ tahavad ühiselt luua keele, mis meid Euroopasse viiks, meie keelt „jau-niks, elegandiks, aristokraatseks“ muudaks.

Uute sõnade sõnastikku on meile viimasel ajal tekkinud keelesegaduses tõesti tarvis, kui me nooremate kirjanikkude kirjutatud mõtetest tahame õieti aru saada. Ülemaltähendatud raamat püüab meile selles osalt abi pakkuda: tuuakse hulk sõnu, millel veel uuduse lõhn juures, pakutakse ka palju vanemaid sõnakujusid, mille tähendus nooremate inimeste juures hakkab tumenema.

Jätan siin uued sõnad puutumata, tundes enese olevat mitte küllalt kompetentse ses suhtes. Pealegi on nende tarvituselevõtmine maitse asi, mispärast neid õigeks ja ka ebaõigeks võib pidada. Kuid tahaksin siin näidata neid vigu, mis on veel tarvitusel olevates, aga juba mõnel tumenenud, vanemates sõnakujudes ja nende tähendustes.

Joh. Aavik on läbi ja läbi kabinetiteadlane. Kõik muudatused ja täiendused keele üleüldises kujus teeb ta andmete põhjal, mis saada trükitud raamatutest ja korjatud kogudest. Teiste keeleteadlaste, Weske, Kettuse, Saabergi jne. kombel ei taha ta mitte rahva hulgas liikuda, vaid istub kabinetis laua taha, loob ja kirjutab, kirjutab ja loob. Selle tagajärjel tulebki, et mõni uuendus küllalt rahva keeletundele ei vasta, mõned sõnade seletused mitte täpisealsed ei ole. Ainult Saaremaa, tema sünnipaiga murrakut võetakse ohtralt tarvitusele, soovides ümber luua Eesti kirjakeelt saaremaapäraselt. Niisama näib armu leidvat ka Lõuna-Eesti murrak, mille vormisid soovitakse senni valitsenud kirjakeele asemele võtta.

Selle elava rahvakeele tundmatuse pärast on „Uute sõnade sõnastiku“ sõnade seletustesse tekkinud niisugused vead, mis mitte olla ei tohiks keeleteadlase töös. - Hulk sõnu on saanud vale tähenduse, mõnel sõnal on ebaõige kuju. Aavik on vist seda kindlusetust isegi aru saanud, mispärast ta targu tähendamata on jätnud, kust murdest üks ehk teine sõna pärit, et tarvilikul korral mõne teise murraku peale toetada. Vi-

mane puudus riisub Aaviku töölt ka tarviliku keeleteaduslise väärtuse ja asetab keeleteadlase Aaviku dilettantide hulka. Seda viiga põhjendab A. ise järgmiselt: „Tarbetuna aga, vahest koguni ebadiplomaatilisena näis sõnade algupära äratähendamine ses väljaandes, sest et see teatavi isikute närve võiks üleliia erutada“ (lhk. 6¹). Seda puudust võiks ehk sellega vabandada, et see raamat määratud õppivale noorsoole (lhk. 5). Ja need on ju kõige agaramad uuendusi vastu võtma.

Rahvakeeles tarvitusel olevate murdesõnade elustamist tuleb täiesti otstarbekohaseks pidada, sest meie vanemate inimeste keel on kujukas ja pildirikas. Kuid siin tuleb sõnu täpisealt tunda ja niisama ka nende tähendus edasi anda. Vastasel korral sünnivad mõisted murraku tundja ja kirjanduse läbi õpitud keele tarvitaja vahel koguni vastupidised, mis ei lase üksteisest aru saada. Sellepärast peavad sõnade seletused olema täpised.

Oma tähendustes puudutan neid sõnu, mille seletus ei vasta Ida-Harjumaal ja Lääne-Virumaal murretele, s. o. selle ala murdele, mis on olnud senni Eesti kirjakeele põhimurdeks. Ka on võrreldud neid vanemate keeleteadlaste töödega (Wiedemann, Wörterbuch; Hupel, Wörterbuch; Rosenplänter, Beiträge VIII, IX ja teised).

A h t m a on vilja parsile panema (mitte: t õ s t m a). Kas sellele sõnale ka kaudset mõistet „täis tuupima, vahele suruma“ võib anda, on küsitav — sõnal on täiesti eritähendus.

E l b i m a — elustama, toibuma, — tähendab Wiedemannil: ära eksima, kaduma (sich verirren, sich verlieren, verschwinden, entschöpfen). Kummal on nüüd õigus?

E n n e [ende] ja **e n n u s t u s** on ettetähendus. Viimane võiks ju selles mõistes jääda, esimene oleks aga ikka mäarsõna enne — прежде, vorher, eher.

E s i m i k — esimees, juht. Rahvas ja ka Wiedemann tunneb selle sõna all torupilli toru, millele kuus sõrmeauku mängimiseks peale lõigatud.

H a a r d u m a — jatkuma, ulatama. Wiedemann tunneb seda sõna tähenduses juhtuma — dazu kommen, sich treffen.

H e l p i m a ei ole vedelat sööma, vaid kärmesti, toitu närimata alla neelates, sööma.

I t i k a d on väikesed kalad (mitte putukad, sääsed).

J u h a m a — libisema ei ole täpisealne. Seda sõna tarvitatakse vankri juures, kui vankri juhivitsad korralikult ei ole seatud, nii et vankri esimesed rattad roopas ei käi, vaid kord ühel, kord teisel pool roobast veerevad, looklevat jälge järele jättes („vanker juhah“).

K a b u [kao] on tüdruk, neiu. Harjumaal on **k a b u** (gen. kabu) — kohitsetud härg. Selles tähenduses tunneb nim. sõna ka Wiedemann.

1) Minu harvendus. V.

Sõnal k a h a on mitu tähendust, mis oleksid võinud märgitud olla. Sõnastikus antud tähenduses ei pruugita seda sõna mitte üksikult, vaid teiste sõnadega ühenduses: kahahein, kahamets, ehk jälle mäarsõnadena: kahas, kahasse.

K a n g u r (kivikangur) — kivihunnik ei ole täpipealne seletus.

K a r i ei ole mitte kalju meres, vaid kivine madal koht meres.

K e l p ei ole väljaulatav katuse räästas, vaid katuse nurk, kus küljekatus ja otsakatus ühinevad.

K e s k u s t e l e m a. Kolga randadel Kuusalu kih. tuntakse sõnakuju keskustelega, mis rohkem eestipärane.

K i m p l e m a asemel peaks olema k e m p l e m a, mis tähendaks — vaidlema, kihla vedama.

K o r j u s ei tarvitata tähenduses surnukeha, koolja, olgugi et tal mitu tähendust.

K o r m i t a m a on laen Vene keelest: кормить, ja tähendab toitma, söötma, mitte aga tagavara korjama, kõrvale panema (toitu, asju).

Sõna k u p i t s a seletus ei ole täpipealne. Missugune kupits peab olema, selle kohta leidub seletust maamõõdu-seadusest. Niisama lonkav on ka k ä ä p a (kääbas) seletus.

K ü n n i s — lavi. Mis asi on lavi, selle üle ei ole seletust isegi mitte „Uute sõnade sõnastikus“.

L a p u l i n e on kutsumata vööras, kontvööras p u l m a s, mitte saujal.

L i p s ei ole paks koht, tutt (lõngas), vaid osake, mis ei ole lõngaks keerdunud.

L o d u tähendab veel ka vesist soomaad, mis lage.

N a a r a m a on mere põhjast midagi (võrkusid, uppunud inimest) haralise asjaga (naaraga) otsima, mitte: põhja, vee alla minema.

N a a s t — gen. oleks naastu, mitte naasta.

N i r t s a k a s asemel oleks parem p i r t s a k a s, mis rohkem tuntud.

N u t s i m a asemel peaks olema n u u t s i m a.

N ä l p [lbi] — peaks olema n ä l b, nälva, mis tähendaks: linnu rinnakont, mis allapoole välja ulatab (hanel).

P a a d u m a asemel peaks olema p a a t u m a; aga: paadutama.

P a l u — nõmmene, liivane okaspuu-(mitte üksi: kuuse)-mets.

P a r m a s ei ole sületäis, vaid 3—5 lõigatud viljavihku hunnikus üksteise peal, tüükad ja ladvad ühele poole.

P a s m ei ole lõngaviht, vaid osa lõnga vihist, lõngade mõõt (pasma on enamasti 60 lõnga), mis haspeldamisel võrkepaelaga kinni seotakse.

P e b r e d — pudenenud, puruks hõõrdunud h e i n a purud, heina seemned.

P i i r d — kangakudumise s ü g a (mitte: kamm).

Pilu — õhuke pragu. Kuidas on pragu õhuke?

Pilgas asemel peaks olema pilges.

Pirk, pirkel ei ole mitte iga ritv, latt, vaid umbes 7—8 jala pikkune latt, millega paadi puri nurgeti laiali lükatakse.

Pint, -da seletus ei ole täpipealne.

Poort — ei ole mitte metalltraadist, vaid kardlõngast kootud.

Porsuma — välja, üles keema e. imbuma on vale. See sõna tähendab mädanema, purunema, paisuma (maapinna kohta).

Päss, mis oinast tähendab, on gen. pässu, mitte pässa.

Põnderjas asemel võiks olla põngerjas, mis rohkem tuntud ja tarvitusel.

Rahe on surnuraami tähenduses vähe tuntud; laiemalt tuntakse seda sõna tähenduses: rihm, millega härja ike saha tiisli külge kinnitatakse.

Rahu asemel peaks olema rahk, gen. rahu.

Rahu oleks: väikene sõmerarikas saar madalas meres (iseäranis palju Haapsalu lähedal), aga mitte kaljurahn.

Rivi peaks olema: rida võrkusid, mis korraga ühte kohta merdelastakse.

Rähm ei ole mitte mäda silmas, vaid paks lima silmas.

Rõhitus asemel peaks olema rõhitus.

Rüsa seletus: kalakorv, võrkkorv pole mitte täpipealne, sest rüsa on: lõngast kootud mõrrataoline kalapüügiriist.

Rüsi ei ole mitte kaldale kuhjunud jää, vaid: jääminekul jõevoolu kuhjunud jää (Vene: зарopa).

Same ei ole segane, sogane, tume (vesi, taevas), see oleks ennem sume. Same on jahukas, hästi tärkliaineid sisaldav, näit. same supp.

Seba 3. tähendus oleks: raudvits, mis ree peast, ikke küljest alla esimese kodara külge käib.

Sebima tarvitatakse rohkem ohjade, kõite, nõõri kohta.

Sulp [-lbij] ei ole mitte rokk, vaid: aganatest, kõlgastest, rohust loomatoit; palava veega hautatud ja jahuga segatud.

Sälites on viljamõõt, — 24 tündrit.

Sõõrduma seletus ei ole täpipealne, niisama ka süstiku seletus.

Tarvas — libahundi nahk — on liig omapärane seletus. Seda sõna on senni teisiti seletatud (tarvas — tõuras — tõbras).

Tila seletusele oleks tarvis juure lisada: 3. mahla renn.

Turd, turduma asemel peab olema: turb, turbuma. [Tur-dapuud — üle suve seisnud poolkuivad puud (Kolga rannas)].

Tänk, tänkjäs — ei ole õige seletus.

Tõu asemel peab olema tou, nagu tarvitavad seda sõna rändlased (saksakeelne Tau).

U h k on vesi, mis üle jää joostes kinni külmetanud, väikesi ast-
meid sünnitades; allapoole valguv vesi jää.

U m m i k a seletus pole täpipealne.

U n d peaks olema ainult: suurem õngehaak jämeda nõoriga. Kala-
kujuline õng on l a n t [-ndi] ehk v e d e l (Tartumaal).

V a a l i ei tunta rahva hulgas; on vaalikurikas ja vaali-
k a i g a s.

V a b e ei ole õnge vibu, vaid: jämedad, üleval okslised teibad,
mille küljes võrkusid kuivatatakse.

V i i t asemel tarvitatakse Harjumaal v i i d a s, gen. viita.

V o o l m e asemel tarvitatakse ikka paljuses: v o o l m e d.

Ä k k a m a, õigem äkama, tähendab lapsekeeles midagi muud,
mida küll võib „järsku märgata, aru saada“, kuid seda sõna tarvitusele
võtta ses mõistes, nagu talle antud „U. s. sõnastikus“, on vist asjata,
sest üks mõiste segatakse ikka teisega.

A h e r on küll lehm, kes harilikku korra järele piima ei anna, aga
kas inimest, kes last ei sünnita, ka ahtraks tuleb nimetada, on küsitav,
sest lehm on ikka poeginud, kuna sigimatu seda teinud ei ole.

A h i n g i seletus ei ole täpipealne: kepil ja ahingil ei ole sar-
nasust.

A r u on kõrge, kuiv rohurikas heinamaa, mitte aga kuiv rohu-
lagendik, stepp.

E h t u m a räägitakse rohkem, kui ehtima; pealegi on viimasel
sõnal oma eritähendus.

H ü ü v e asemel tarvitatakse h ü ü b e.

J a m a m a sõnastikus antud seletuses on vähe tuntud; rohkem
tuntakse seda sõna tähenduses: pahaselt rääkima, „jobisema“.

J o a r ü n g a s on Joa kosk, kus r ü n g a s üksi koske tähendab-
K a j u g a, joa tähendab rahvakeeles kosk: ütlushed — lähme joale,
ma käisin joal = lähme kosele, ma k. kosel (Jõeletme kihelkonnas:
Jägala kosk = Joa rüngas = Jägala joa).

K a b a l on palju rohkem tähendusi kui üks, mis sõnastikus ka ei
ole õieti seletatud. Niisama ka sõnal k a b e.

K o r s k a m a asemel tuleb n o r s k a m a.

K ä b a seletus ei vasta rahvakeelsele, olgugi et ka Wiedemann selle
sõna samas tähenduses toob. Harjumaal randlased, kel asja kõige roh-
kem tarvis, nimetavad niisugust lauast, kuuse- ehk kasekoorest, ena-
masti aga ikka korgist ketast või ovaali, mis võrgu ülemise ääre vee
peal hoiab, pulluks (nom. pull). Võrgu k ä b i on nõel, kuhu lõng peale
aetakse ja millega võrgu silmad tehakse; käbi = ui.

K ü n t [-ndi] asemel võiks olla kõnt.

L a h a s ei tarvitata asisõnana, sest tal on rohkem määrsõna
mõiste: jalg on l a h a s, pandi l a h a s s e, võeti l a h a s t ära.

L a s n õ n tarvitatud rohkem leivalabida mõistes, mitte aga
labida mõistes, millega kaevatakse.

Linutama on senni tarvitatud: pruudile esimest korda tanu, mütsi pähe panema, mitte aga „põletisviina vastu linu üles ostma“.

Lõpus [-se] — kala hingamisorgaani asemel paneksin ette tarvitusele võtta: kidu, keo, parem veel keeksed. Ka Wiedemann leiab kidu = kida õigema olevat. Ta tähendab; kidu, keu — Kiemen, Bart (der Fische), kuna lõpus, lõpuse — Kiemendeckel (der Fische), Harjumaa randlased tunnevad ainult kiuksed (Soome: kidus, -duksen); tarvitatud alati paljuses.

Mõrd ei ole mitte lõngadest, vaid ainult vitstest; lõngadest on rüsa.

Mütt, müta seletusest on raske aru saada, kuidas mütaga „kalu võrku“ aetakse; mütaga aetakse kalu rohu seest ja kalda alt välja, et nad võrku, noota, liivi, kuuritsasse satuksid.

Mütma, õigem müttama, on mütaga vees töötama, kalu hirmutama, mitte aga maad üles kaevama.

Nilbe ei tarvitata mõistes: kleepjas.

Arusaamata on, mispärast sõnastikku niisugune sõna üles tähendatud nagu näid [näio] — neiu. Kui ehk rahvaluules see sõna ette tuleb, peab rahvaluule jaoks koguni teistsugune sõnastik kokku seatama.

Nügima ei ole noaga lõikama, vooletama (peaks olema: voolima), vaid: tasa puutama, tõukama. Esimene tegevus on rahva suus nüsima, kui nuga nüri; on aga nuga terav, siis voolima, vestma.

Oim — 2. kala ujumisorgaan. Paneksin ette oimu asemel tarvitusele võtta sõna uim, uime (sõnast ujuma); seda sõna tunneb, samuti nagu oimu, ka Wiedemann, kuna Harjumaa randlased enamasti sõna uim, palj. tarvitatult uimed, tunnevad. Oim oleks siis mõistus, arusaamine, oimu-koht — meelekoht, aga uim — kala ujumisorgaan (Soome: uimus, -uksen).

Orm [-a (ka: -u)] ei ole mitte nõõriauk saapas, vaid pastlas; teisel tähendatakse selle sõnaga risti üle jala käivat kingapaela. Saapal (naisterahva) on silmad.

Rangide seletus on puudulik, sest ega rangid ikka ei ole piklik puurõngas, vaid midagi teist.

Rõht ei ole horisontaalselt lamav pakk, lävipakk, vaid lihtne roigas, latt, mis rõhtaias.

Tahuks ei tarvitata mitte iga kivipakku, vaid just liivakivi-pakku.

Tänava kõrval ei oleks enam tarvis murdelist tanuv.

See on pealiskaudne ülevaade nendest sõnadest, mille seletus mõistele ei vasta ehk küllalt täpisealne ei ole. Üleüldse on märgata, et Aavik on püüdnud kõrvale põigata pikematest kirjeldustest vähem tuntud sõnade seletamisel. See on aga puuduseks, sest igale sõnale ei leia teist vastavat. Pikem seletus oleks mõiste tähendamisel õigele mõistele palju lähemale viinud.

Teine puudus on „Uute sõnade sõnastikul“ see, et mitmed uuemad ja raskemini arusaadavad sõnad puuduvad. Näituseks puuduvad sõnad

alluma, piilur, pidur jne., mis nüüd tihti ajalehtedes esinevad. Üleüldse puudub palju neid uusi sõnu, mille looja ei ole mitte J. Aavik. Isegi mõned sõnad, mis Joh. Aavik oma „tuletuslõppude“ all toob, jäävad tumedaks, sest et nende kohta seletust sõnastikus ei leidu. Nende hulka loeksin ma (lhk. 70): löke [-kme], püge, käristi, naksuti, näpisti, murrus, õnnitelu, juhkam; aelema (lhk. 15) ja rüübe (lhk. 10).

Vanemate, rahva suus veel tarvitusel olevate sõnade hulk ei ole ka küllalt täielik. Lühikese tarvituse järele leidsin, et sõnastikust puuduvad sõnad, mis isegi kooli lugemiseraamatutes leiduvad, kuid noorsoole tihti arusaamatud. Ühes nendega võiksid aset leida sõnastikus järgmised sõnad: aan, abar, hoob (tõstekang), hoobama, istik, jändama, kaelkook, kahutama, keris, kivik, krapp, kummuma, lant -di, laut -di; loo, luhtuma, lüht, lülima, mulk -gu, naga, piik, pugal, pull -li, pärima, põngas, raadik, rinnusti, ruup -ba, rädima, ründed, rabistama, seegama, suga, tihkama, tohu, tollukas, tuhkjas, tänav, täidima, vinduma, vitsutama, vommi, vängima, võörastama, kaha, mõsk, mõhe, korp (hobuse kohta), korutama, kõvasi ja hulk teisi.

Kõike kokku võttes peab ütleva, et sõnastik väga hooletult on kokku seatud. Näib, nagu oleks A. ühe ehk teise sõna juhtumisi kuhugi kirjutanud, siis need üksikud sõnad vähe korraldanud ja sõnastikuna välja annud. Sellepärast ei ole raamatul seda väärtust, mis keeleteadlase tööle omane peaks olema. Ei ole ühtlust, ei ole tarvilist püsivust sõnade otsimisel ega nende täpisele seletusel.

Ei või nimetamata jätta ka seda närvlikkust, mida Joh. Aavik teiste, temale mitte järele jooksvate isikute vastu avaldab. Omas sõnastiku lõppsõnas kirjutab ta sõna-sõnalt:

„Selle puhul olgu öeldud, et seesugused vulgaarsõnad ongi pääsjalikult need teie kiidetud rahvakeele sõnad, millele te keeleuuendust hukka mõistes ikka appelleerite ja millest te kehatate ammutama, oh keeleuuenduse vastased — Jaan Tõnisson, Villem Reiman, A. Kitzberg, J. W. Weski, J. Jõgever, j.m.t. j.m.t.“¹⁾ Nisugune ohootamine ei oleks kohane keeleteadlasele, kes enesel arvab kindla põhja all olevat. Ja, Eesti rahvakeeles on palju ilusaid sõnu, millega eestlane võiks avaldada oma õrnemaid tundeid. Tarvis on aga rahva hulka minna ja neid tähele panna. Sõnaraamatutest ei leia neid, isearanis siis, kui otsitakse sealt ainult vulgaarsõnu.

Joh. Aavik lubab lähemal ajal anda välja suurema sõnastiku umbes samal sihil. Kas see nii otstarbekobane oleks? Parem oleks juba aeg käes kokku seadma hakata üleüldist Eesti keele sõnade sõnastikku, nagu neid igal haritud rahval leidub.

G. Vilberg.

1) Mina harvendus. V.

Toimetusele saadetud kirjandus.

- Leipziger Antiquarischer Büchermarkt. Neuerwerbungen aus verschiedenen Wissensgebieten. Alfred Lorentz, Leipzig. Katalog nr. 243, Sommer 1918. 80 Seiten.
- Lehrbuch der estnischen Sprache zum Selbstunterricht von Heinrich Niggol. Dorpat, Nordischer Verlag, 1918. 192 Seiten.
- Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Kokku seadnud August Nigol, gümnaasiumi kooliõpetaja ja sõjaväe õpetaja Soomemaal. Teine katse sõnumid kõikide Eesti asunduste üle tuua ja esimene katse üleüldist korraldust luua asunduste jaoks. Piltidega. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetused nr. 1. Eesti kirjastuse-ühisuse „Postimehe“ trükk — Tartus, 1918. 96 lhk. Hind 3.50 pkn.
- K. Mäekala. Tegelikud tööd mesilas. Karl Mäekala ja Johan Semmi kirjastus Võrus. E. k. - ü. „Tähe“ trükk Võrus. 272 lhk. Hind 3 idarubla (6 marka).
- Merineitsit. Muinaslooline poem XX laulus. Kirjutanud V. Ridala. Osäühisus Noor-Eesti kirjastus — Tartus, 1918. XIII+82 lhk. Hind 2 idarubla.
- Jahresbericht der Felliner literarischen Gesellschaft für die Jahre 1912—1917. Fellin 1918, Druck von E. Ring in Fellin. XX+422 Seiten.
- Martin Lutheri eluja õpetus. 400 aasta usupuhastuse-püha mälestuseks peetud kõne eestlastele Soomes. Kokku seadnud August Nigol, gümnaasiumi kooliõpetaja ja sõjaväe õpetaja Soomes. Tartus 1918, Eesti kirjastuse-ühisuse „Postimehe“ trükk. 32 lehek. Hind 1.50 penni.
- Vorteilhaftes Angebot № 13. Vorrätige Bücher der Buchhandlung, Alfred Lorentz, Leipzig 24 Seiten.
- Kooliõpetajakalender-käsiraamat õpeaastaks 1918—1919. 1 aastakäik. Toimetanud J. Tork. Tartus 1918, „Odamehe“ kirjastus. 252 lehek., peale selle kuulutused ja lehed tähenduste jaoks. Hind ?
- Bernhard Kellermann; Ingeborg. Romaan. Saksa keelest tõlkind Arthur Adson. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1918. 228 lhk. Hind 7 marka 50 penni.
- Valgekinnas. Mein-Riidi romaan. Tõlkind Julius Johannson. „Odamehe“ rahvaraamat nr. 1. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1918. 110 lhk. Hind 4 marka.